

De passiviteit van Lodewijk XVI en Jacques Necker

In de periode van 25 september 1788 tot 23 juni 1789

*Bachelorscriptie Geschiedenis 2016 – Universiteit Utrecht
O.l.v. dr. G. de Bruin*

Susanne Verburg – 3928101

Inhoud

Inleiding	2
Historische achtergrond.....	5
De reactie van Lodewijk XVI en Necker	9
Lodewijk XVI.....	14
Jacques Necker	18
Conclusie.....	22
Bibliografie.....	25

Inleiding

De spanning en de hoge verwachtingen waren duidelijk te voelen. Het was alsof er een feest zou beginnen, in plaats van de opening van een vergadering. De dag ervoor was er een grote processie geweest, waarbij de drie standen werden gepresenteerd aan de koning. De verschillen tussen de standen in uiterlijk vertoon waren groot geweest en hadden de spanning nog hoger laten opborrelen bij de vertegenwoordigers van de derde stand. Nu waren de vertegenwoordigers van alle drie standen samen in één ruimte en wachtten ze op de woorden van hun koning.

Maar het begin van de vergadering van de Staten-Generaal was een teleurstelling. De koning en Jacques Necker hielden speeches, maar stelden geen programma voor. Ze bleven erg hangen in de problemen rond de financiële situatie van Frankrijk. Ook werd er niets gezegd over hoofdelijke stemming binnen de Staten-Generaal. De speech van minister van financiën Jacques Necker duurde wel drie uur, maar bevatte geen uitspraken over de problemen waar iedereen mee in zijn hoofd zat.¹ De financiële problemen waren wel de aanleiding geweest om in 1788 de Staten-Generaal bijeen te roepen, maar de agenda van de vergadering op 5 mei 1789 vroeg om een andere invulling. De drie standen waren over stemming per stand of per hoofd en dus over de macht in de Staten-Generaal in heftige strijd geraakt, maar de regering bood geen enkele leiding en oplossing. Zowel Lodewijk XVI als Necker hielden zich in stilzwijgen en wachten gelaten af. Op 17 juni 1789 eindigde de patstelling. De derde stand riep de Assemblée Nationale uit en enkele dagen later vond de Eed op de Kaatsbaan plaats. De Franse revolutie was begonnen.

In de historiografie is het eigenlijk altijd vanzelfsprekend gevonden dat Lodewijk XVI en Necker zich passief opstelden in de periode van 25 september 1788 tot 23 juni 1789. Daarom is er weinig onderzoek gedaan naar de reden van deze passiviteit. In de historiografie was de kous meestal af met de verklaring dat Lodewijk XVI een zwakke koning was en dat Necker als buitenlander, burger en protestant weinig invloed had en er niet op uit was om veranderingen door te voeren. Hierdoor heeft het probleem te weinig aandacht gekregen. Toch is het een belangrijke vraag welke invloed deze passiviteit op het uitbreken van de Franse Revolutie heeft uitgeoefend en dus of één van deze personen meer 'schuldig' is dan de ander. In zijn eigen tijd werd Necker vaak beschuldigd van gebrek aan daadkracht, verraad aan de absolute monarchie en heimelijke bedoelingen. De historicus Robert Harris verdedigt in een biografie en een monografie over Necker, die neigen naar hagiografieën, de beweegredenen van de minister. Hiertegenover staan biografen van Lodewijk XVI als John Hardman. Hardman uit harde beschuldigingen aan het adres van Necker en neemt het tegelijk op voor Lodewijk XVI. Wie droeg de verantwoordelijkheid voor de passiviteit van de kroon en hoe valt deze te verklaren? Ik denk dat er een heel andere uitkomst van de Franse Revolutie zou zijn geweest wanneer Lodewijk XVI zich duidelijk had uitgesproken voor hoofdelijke stemming en verregaande

---

¹Sylvia Neely, *A concise history of the French Revolution*, (Lanham 2008) 64.

bevoegdheden van de Staten-Generaal. Daarom is het belangrijk om de houding van de koning en zijn eerste minister tijdens deze negen maanden aan een zorgvuldig onderzoek te onderwerpen.

De periode die onderzocht zal worden betreft de directe aanloop naar de Franse Revolutie, die de wereld zou veranderen. Het *Ancien Regime* zoals dat tijdens Lodewijk XIV en Lodewijk XV bestond was niet meer hetzelfde tijdens Lodewijk XVI. Het absolutisme begon scheuren te vertonen, mede door de invloed van de Verlichting. Frankrijk verkeerde in zwaar economisch weer en de staat was zo goed als failliet. Door een torenhoge staatsschuld, een inefficiënt belastingsysteem, een oerwoud van privileges van maatschappelijke en geografische eenheden en halfslachtige hervormingen kwam er geen verbetering in de situatie. Calonne en de Brienne, de ministers van financiën voordat Jacques Necker terugkwam hadden verregaande hervormingsplannen, maar misten politieke steun en maatschappelijk draagvlak, waardoor de hervormingen niet van de grond kwamen. Deze plannen werden gesteund door Lodewijk XVI, die zich bewust was van de noodzaak tot verandering. Het bijeenroepen van de Staten Generaal was een noodgreep, maar geen echte oplossing. Het lijkt alsof Lodewijk XVI en Necker hun laatste zet gedaan hadden en zich daarnaar ook gedroegen. Toch blijft de vraag welke rol Lodewijk XVI en Necker in deze cruciale tijd hebben gespeeld en hoe deze verklaard moet worden. Had de revolutie voorkomen kunnen worden als zij anders zouden hebben gereageerd?

Ik zal mijn werkstuk concentreren op de vraag waarom Lodewijk XVI en zijn eerste minister Necker zich zo passief opstelden in de periode tussen het bijeenroepen van de Staten-Generaal en het uitroepen van de Nationale Vergadering (september 1788 – medio juni 1789). Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden kijk ik eerst naar de achtergrond in het betreffende jaar. Wat waren de belangrijkste ontwikkelingen in Frankrijk tussen 25 september 1788 en 17 juni 1789? Een logische vervolgvraag is hoe Lodewijk XVI en Necker zich hiertegenover opstelden. Hoe hebben zij op de ontwikkelingen gereageerd en hoe moet dat in het licht van de voorgaande jaren worden beoordeeld? Daarnaast is het belangrijk om te weten wat voor personen Lodewijk XVI en Jacques Necker waren. Over Lodewijk XVI wordt vaak gezegd dat hij een ‘zwakke’ koning was, maar was dit inderdaad zo en hoe keek hij zelf aan tegen zijn koningschap? Ook de beweegredenen en bedoelingen van Jacques Necker zijn interessant om nader te bekijken. Als populaire minister van financiën die in 1781 was vervangen mocht hij in 1788 terugkomen. Welke plannen had hij en welke uitwerking hadden deze, hoewel er voor het oog niets gebeurde? Hoe moeten we zijn denkwijze en houding beoordelen in het licht van zijn eerdere periode als minister? Als laatste zal ik in de conclusie antwoord geven op hoofdvraag.

Om de bovenstaande vragen te beantwoorden zal ik zowel gebruik maken van secundaire literatuur als primaire bronnen. Zo zijn er verschillende biografieën over Lodewijk XVI en Jacques Necker, die ik zal gebruiken om een goed beeld te kunnen krijgen van beide personen. Daarnaast zal ik kijken naar

een Franse bron, geschreven door Antoine François Bertrand de Moleville. Hij beschreef de Franse Revolutie als tijdgenoot van Lodewijk XVI. De redacteur, Michaud, verklaarde in het voorwoord in 1809 dat hij op zoek was naar de waarheid achter de Franse Revolutie, omdat die was begraven samen met de vele slachtoffers.² Hij was zeer koningsgezind; hoewel hij bevooroordeeld zou kunnen zijn, lijkt het mij een goede bron om te bekijken. Dat kan in de bibliotheek van de Universiteit Utrecht. Daarnaast wil ik een Franse brief van Necker aan de Assemblée Nationale bekijken, om te zien of er wellicht gesproken wordt over de verwachtingen en houding van de minister. Ook de toespraak van Lodewijk XVI tijdens de Seance Royale zal ik bestuderen, om de concessies waartoe de koning bereid was te achterhalen en te beoordelen.

Door me eerst te verdiepen in de gebeurtenissen van 1788 en 1789 en daarna in de twee sleutelfiguren hoop ik bij te kunnen dragen aan een beter inzicht van de laatste negen maanden voor het uitbreken van de Franse Revolutie.

---

²Antoine- François Bertrand de Moleville, *Histoire de la révolution de France, pendant les dernières années du règne de Louis XVI*, (1801-1803), 6.

Historische achtergrond

Vanaf het moment dat er verklaard was dat de Staten-Generaal bij elkaar zouden komen, begonnen de problemen. Er kwamen vragen over de manier waarop de procedure van de Staten –Generaal zou verlopen, met betrekking tot de verkiezing van de vertegenwoordigers en de wijze van stemmen. De belangrijkste vraag, of er per stand of per hoofd gestemd zou worden, werd niet beantwoord voor de aanvang van de Staten-Generaal. De hele periode werd daardoor overschaduwd door een groeiende machtsstrijd tussen de adel en de derde stand.

In juli 1788 had de Brienne al uitgesproken dat de regering open stond voor ideeën over de verkiezingen en de procedures van de Staten-Generaal. Hierbij werd echter gezegd dat de regering het laatste woord hierover zou hebben. Deze uitspraak zorgde ervoor dat er wantrouwen ontstond aangaande de verkiezingen, ook bij het Parlement van Parijs. Velen dachten dat de kroon op machtsversterking uit was, zoals velen dat ook dachten bij de provinciale Statenvergaderingen, die de Brienne eerder had willen opzetten. Necker kon dit wantrouwen niet verminderen.³ Op 25 september 1788 werden de Staten-Generaal bijeengeroepen door het Parlement van Parijs. Het verklaarde hierbij dat deze bijeenkomst dezelfde procedures zou kennen als de laatste bijeenkomst in 1614, om te voorkomen dat de regering de vrije hand zou hebben om de vertegenwoordigingen, de verkiezingen en de stemprocedures te manipuleren. Wat de procedure uit 1614 precies inhield, leek het Parlement van Parijs niet geheel te weten. Volgens Doyle is de meest aannemelijke verklaring dat het deze beslissing nam om volksinvloed en machtsversterking van de kroon te voorkomen.⁴ De procedure uit 1614 hield onder andere in dat er per stand gestemd zou worden, wat betekende dat de derde stand door de twee geprivilegieerde standen zou worden overstemd.⁵

Deze beslissing zorgde voor een golf van verontwaardiging door heel Frankrijk . Vanaf september 1788 tot januari 1789 werden er pamfletten en petitieën verspreid om het Parlement van Parijs te overtuigen de vertegenwoordiging van de derde stand te verdubbelen en hoofdelijke stemming in de Staten-Generaal in te voeren. Een belangrijke oorzaak van alle commotie was het optreden van de politieke clubs, in het bijzonder de *Société des Trente*. De leden van dit aristocratische gezelschap waren ervan overtuigd dat er grondige veranderingen zouden moeten komen in de manier waarop Frankrijk werd bestuurd. Volgens hen liep de weg daarheen via de Staten-Generaal, mits zij de hele bevolking zouden vertegenwoordigen. De procedures uit 1614 zouden dus veranderd moeten worden, zodat de vertegenwoordiging van de derde stand verdubbeld zou worden. Dit was de eerste stap naar grotere invloed en macht voor de derde stand. Hoewel verlichte aristocraten de eerste stap hadden gezet in het verspreiden van pamfletten, werd de stroom libellen al snel groter dan zij aankonden. De acties bleken succesvol; de derde stand werd zich bewust van het gebrek aan politieke macht en invloed. Het doel de standenmaatschappij te doorbreken en de bevolking meer inspraak te

---

³ William Doyle, *Origins of the French Revolution*, (3^e ed.; Oxford 1999), 132.

⁴ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 132.

⁵ Neely, *A concise history of the French Revolution*, 56.

verschaffen mislukte echter. De pamflettenstrijd verscherpte de standsverschillen, wat de kloof tussen adel en derde stand aanwakkerde.⁶

Aangezien ook Jacques Necker verrast was door het besluit van het Parlement van Parijs om dezelfde procedure te volgen als in 1614, besloot hij de *Assemblée des Notables* weer bijeen te roepen op 6 november 1788, om tijd te winnen. De discussie was namelijk nog niet gestreden en Necker wilde niet vastzitten aan de beslissing van het Parlement van Parijs.⁷ Van 7 tot 28 november 1788 vergaderde de hoogadellijke *Assemblée des Notables* hoe de Staten-Generaal eruit zouden moeten zien. Dit gezelschap was in 1787 al een keer bijeengekomen om te discussiëren over de verregaande hervormingsplannen van Calonne. Op deze manier wist Necker de roep om meer duidelijkheid over de Staten-Generaal in te willigen en zijn populariteit veilig te stellen.⁸ De discussie ging voornamelijk over de vertegenwoordiging van de derde stand. Necker legde de *Assemblée des Notables* diverse vragen voor, waarvan de belangrijkste was of de derde stand verdubbeld zou moeten worden. Zij stemde hiertegen. Volgens Doyle had Necker gehoopt dat zij een positieve beslissing zou nemen, maar de bal lag nu weer bij de regering.⁹ Hoewel de beslissingen van de *Assemblée des Notables* geheim hadden moeten blijven, lekten zij natuurlijk uit. Dit zorgde voor nog een golf pamfletten. Omdat het Parlement van Parijs elk gezag en elke invloed had verloren, verklaarde het op 5 december 1788 dat het besluit om de Staten-Generaal volgens de procedures van 1614 bijeen te roepen niet betekende dat alles precies zo zou moeten gaan als toen. In oude stukken stond niets over het aantal vertegenwoordigers; dat zou een zaak van de koning zijn.¹⁰

Later die maand gaf de kroon gehoor aan de wijdverspreide roep om een beslissing, die nu op het bord van de regering lag. Op 27 december 1788 kwam er een koninklijk besluit dat het aantal vertegenwoordigers van de derde stand verdubbeld zou worden.¹¹ Dit besluit gaf vreugde bij de derde stand, maar stelde deze niet tevreden. De kwestie van hoofdelijke stemming in de Staten-Generaal lag nog steeds op de tafel; daar werden geen uitspraken over gedaan. De eis van hoofdelijke stemming zou alleen worden ingewilligd als de adel en geestelijkheid daarmee zouden instemmen. De kans dat dit zou gebeuren was erg klein; de pamfletten en petitie tegen de scheiding van de standen in de Staten-Generaal hielden aan tot in januari 1789. Een journalist schreef in januari 1789 in een krant dat de strijd ging tussen de adel, de geestelijkheid en de derde stand. De koning en het despotisme waren van geen belang meer.¹²

---

⁶ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 136.

⁷ Ibidem, 136.

⁸ Mitchell, B. Garret, 'The Call for Information concerning the States-General in 1788', *The American Historical Review*, 37 (1932) 3, 509.

⁹ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 137.

¹⁰ Ibidem, 137.

¹¹ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 138.

¹² Ibidem, 138.

Op 24 januari 1789 besloot de kroon dat de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal rechtstreeks gekozen zouden worden.¹³ De gewekte verwachting dat er verkiezingen zouden komen voor provinciale Statenvergaderingen werd van de tafel geveegd. De verkozen vertegenwoordigers zouden alleen iets in de Staten-Generaal te zeggen hebben. Hierdoor werd alle hoop op verandering op de Staten-Generaal gevestigd.¹⁴ Tussen januari en april 1789 vonden de verkiezingen plaats.¹⁵ Deze duurden erg lang, doordat Frankrijk was verdeeld in een groot aantal kiesdistricten. De leden van de derde stand waren zo talrijk in de kiesdistricten dat er niet in één keer op één plaats gestemd kon worden op de vertegenwoordigers. Dit gebeurde daarom in verschillende fases.¹⁶

In dezelfde periode werden er *cahiers des doléances* opgesteld door de drie standen. Dit waren lijsten met eisen en klachten die zij konden presenteren aan de koning. De inhoud van de *cahiers* verschilde nogal per stand. Het grootste obstakel bleef de eis van de derde stand voor hoofdelijke stemming in de Staten-Generaal. Andere kwesties, zoals opheffing van belastingprivileges en gelijkheid van belastingheffing, werden wel door de drie standen geaccepteerd.¹⁷

De spanning tussen de drie standen steeg. De standen stonden in een patstelling tegenover elkaar inzake de procedure en de kroon hulde zich in stilzwijgen. Bij de opening van de Staten-Generaal op 4 mei 1789 deed de koning een concessie. Leden van de derde stand pleitten voor controle van de legitimatie van de vertegenwoordigers van de standen in één kamer. Deze controle werd normaal per stand uitgevoerd. De derde stand hoopte dat gemeenschappelijke verificatie in één kamer een eerste stap naar opheffing van de standsverschillen zou zijn. Dit zou uiteindelijk kunnen leiden tot de hoofdelijke stemming die de derde stand eiste. De koning stond de derde stand toe deze kwestie te bespreken met de andere twee standen. Met name de adel wilde hier niet aan meewerken.¹⁸ Volgens veel historici zorgde dit conflict ervoor dat de spanningen tussen de drie standen tot uitbarsting kwamen en de derde stand zich afscheidde.

De concessie van de koning was onvoldoende om de problemen tussen de standen op te lossen. Begin juni waren de Staten-Generaal geen stap opgeschoten. Toen op 4 juni de *dauphin* stierf en Lodewijk XVI zich geheel terugtrok van de problemen in Versailles, groeide de angst bij de derde stand dat de koning zich aan de kant van de adel zou scharen.¹⁹ Tussen 12 en 17 juni 1789 waren er heftige discussies tussen de adellijke en de geestelijke afgevaardigden onderling. De derde stand had hen op 10 juni uitgenodigd om gezamenlijk te vergaderen en de twee standen waren onderling sterk verdeeld of zij de uitnodiging aan moesten nemen of niet.

Nadat enkele priesters de kant van de derde stand hadden gekozen, werd op 17 juni de '*Assemblée Nationale*' uitgeroepen. Door zich zo te noemen benadrukten de afgevaardigden dat zij degenen waren

---

¹³ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 139.

¹⁴ Ibidem, 142.

¹⁵ Ibidem, 140.

¹⁶ Neely, *A concise history of the French Revolution*, 60.

¹⁷ Peter M. Jones, *Reform and Revolution in France 1774-1791*, (Cambridge U.P. 2009) 27.

¹⁸ John Hardman, *Louis XVI: The silent king*, (Oxford 2000), 147.

¹⁹ Neely, *A concise history of the French Revolution*, 66.

die de natie vertegenwoordigden, en niet de twee andere standen.²⁰ Op 20 juni vond de eed op de Kaatsbaan plaats. Hier werd besloten dat de Nationale Vergadering niet uit elkaar zou gaan voordat Frankrijk een constitutie zou hebben.²¹

Op 23 juni hield de koning een plechtige toespraak, waarbij hij concessies deed aan de Staten-Generaal maar afstand nam van de *Assemblée Nationale*. Diezelfde dag nam Jacques Necker ontslag.²² Tegen de adviezen van Necker in luisterde Lodewijk XVI naar de koningin en zijn broers en hield hij een rede waarin hij duidelijk liet blijken zich nog steeds absoluut monarch te voelen en zich niets van de *Assemblée Nationale* aan te trekken. Necker had hem geadviseerd om een meer tegemoetkomend betoog te houden.²³ De concessies die hij deed hadden voornamelijk betrekking op belastinggelijkheid en provinciale standenvetegenwoordiging. Hij deed deze concessies echter te laat en zij waren niet toereikend. Zij waren niet waar de *Assemblée Nationale* op aan het wachten was. De hoofdzaak was nu voor haar het maken van een constitutie en het invoeren van hoofdelijke stemming in de Staten-Generaal. Lodewijk XVI wilde hier echter niets van weten. In zijn toespraak maakte hij duidelijk dat hij pas aan hoofdelijke stemming wilde denken als het woud van privileges zou blijven bestaan en er geen constitutie zou komen.²⁴

De conclusie is dat het vaststellen van de stemprocedure in de Staten-Generaal te langzaam verliep. Doordat de kroon niet daadkrachtig optrad en alleen een halfslachtig besluit nam, escaleerde de discussie over de hoofdelijke stemming in de Staten-Generaal en over de inhoudelijke verschillen tussen de cahiers. Tijdens de verkiezingen begin 1789 was de situatie nog onder controle, maar na de teleurstellende opening van de Staten-Generaal op 4 mei 1789 liep deze uit de hand. Er leek geen einde te komen aan de patstelling waarin de drie standen zich bevonden, totdat de derde stand een doorbraak forceerde.

---

²⁰ Neely, *A concise history of the French Revolution*, 66

²¹ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 162.

²² *Ibidem*, 163.

²³ Peter M. Jones, *Reform and Revolution in France 1774-1791*, (Cambridge U.P. 2009), 30.

²⁴ Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 104.

De reactie van Lodewijk XVI en Necker

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat het gebrek aan initiatief van de kroon de geschillen over de stemprocedure in de Staten-Generaal aanwakkerde en in stand hield. Lodewijk XVI en Necker liepen steeds achter de feiten aan. Toch hebben zij in sommige opzichten wel degelijk initiatieven genomen. Deze zullen in het volgende systematisch worden besproken.

Na zeven jaar buitenspel te hebben gestaan keerde Jacques Necker in september 1788 als minister van financiën terug. Na Calonne en de Brienne, twee ministers die veel hervormingen hadden pogen door te voeren, werd hij teruggeroepen omdat hij met geld kon toveren en de financiële situatie van Frankrijk weer op de rails zou krijgen.²⁵ Necker draaide de hervormingen van Calonne en de Brienne onmiddellijk terug. De Brienne had, te beginnen met de Dauphiné, provinciale standenvergaderingen opgezet met dubbele vertegenwoordiging van de derde stand en hoofdelijke stemming en de parlementen verbannen. Zijn bedoeling was adel en derde stand tegen elkaar uit te spelen en de kroon een verdeel en heers beleid te laten toepassen. Necker maakte daaraan direct een einde en haalde de parlementen terug, tegen de zin van Lodewijk XVI. Het liefst had Necker ook het bijeenkomen van de Staten-Generaal verhinderd, maar daarvoor was het te laat. Het teruggekeerde Parlement van Parijs nam meteen het heft in handen, zonder dat Necker ingreep.²⁶ Doordat de kroon geen beslissingen nam, namen andere partijen het voortouw in de discussie over wat er moest gebeuren.

Na de proclamatie van het Parlement van Parijs en de pamflettenstrijd en onrust die oplaaiden, riep Lodewijk XVI wetenschappers en hoog opgeleide mensen op om hem hun mening te sturen over de manier waarop de Staten-Generaal zouden moeten bijeenkomen.²⁷ Hoewel goed bedoeld, had dit moeten gebeuren tijdens de Brienne, nadat deze had voorgesteld de Staten-Generaal bijeen te roepen. De pamflettenstrijd die heel Frankrijk maanden in zijn greep hield was een aanslag op het zelfvertrouwen van de koning. Lodewijk XVI gaf veel om zijn populariteit en het beangstigde hem dat er zo veel mensen tegen hem opstonden.²⁸ Tegen de pamflettenstrijd ondernam de kroon niets. Het zou Necker hebben verbaasd dat het parlement van Parijs de procedure van de Staten-Generaal in 1614 wilde aanhouden. Volgens Harris was Necker sterk voor een evenwichtiger vertegenwoordiging van de gehele natie in de Staten-Generaal; dus keerde hij zich tegen het besluit van het Parlement van Parijs. Dit zou ook zijn reden zijn geweest om de *Assemblée des Notables* bijeen te roepen. Necker hoopte via deze notabelen het Parlement van Parijs ervan te overtuigen zijn proclamatie aan te passen.²⁹ Doyle meent echter dat Necker beoogde, net als Calonne, de macht van het Parlement van

---

²⁵ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 136.

²⁶ John Hardman, *Louis XVI*, (New Heaven 1993) 137-140; John Hardman, *French Politics 1774-1789*, (Londen 1995), 138.

²⁷ Alison Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, (Jefferson 2013), 55.

²⁸ Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 40.

²⁹ Robert D. Harris, *Necker and the French Revolution of 1789*, (University Press of America 1986), 312.

Parijs te reduceren.³⁰ De vergadering van notabelen stemde in grote meerderheid tegen de verdubbeling van de vertegenwoordiging van de derde stand, een uitkomst die Necker niet aanstond. Hoe had hij echter van deze vergadering een andere uitkomst kunnen verwachten, nadat er uit de eerdere vergadering van notabelen onder Calonne er ook niets was uitgekomen? Na afloop van een stemming in de koninklijke raad lieten Lodewijk XVI en Necker zich positief uit over verdubbeling van de vertegenwoordiging van de derde stand. Eén van de ministers verweet de koning despotisch te zijn opgetreden en de uitkomst van de stemming in de *conseil des dépêches* te hebben vervalst. Hoewel dit niet juist was, was de manier waarop Lodewijk XVI uiteindelijk voor een meerderheid van stemmen in de raad zorgde dubieus. Tijdens lange vergadersessies liet hij de leden net zo lang stemmen tot er een meerderheid was.³¹ Dit geeft aan dat de koning beseftte dat verandering van de stemprocedure noodzakelijk was en dat hij alles deed om deze verandering te bewerkstelligen. Necker wenste dat er naar steun uit andere hoek gezocht zou worden om tegen het Parlement van Parijs in te gaan; dit duidt erop dat hij achter het bijeenroepen had gezeten van de *Assemblée des Notables* en nog steeds naar draagvlak voor een besluit over de stemprocedure zocht. Een beslissing daarover werd zo vertraagd.

In eerste instantie was Lodewijk XVI niet voor het verdubbelen van de derde stand.³² Aan de ene kant was hij zich bewust van de traditionele politieke samenwerking tussen koning en derde stand. De derde stand stond altijd aan de kant van de kroon tegen de adel. Deze verstandhouding was echter verstoord door de *révolte nobiliaire* in 1787. Vooraanstaande leden van de derde stand hadden zich bij de aristocratie gevoegd en zich tegen de koning gekeerd. In de herfst van 1788 was de rust echter wedergekeerd en stond de derde stand weer aan de kant van de koning. Aan de andere kant had Lodewijk XVI zijn eigen ideeën over politiek. Op basis van een memorandum van Turgot kwam hij tot de conclusie dat zijn gezag groter was over een standenvergadering dan over een vergadering van vertegenwoordigers van de natie. Toch ging hij in tegen zijn eigen conclusie. Hij werd gewaarschuwd dat deze beslissing grote gevolgen zou hebben voor zijn autoriteit als koning. Het was voor Lodewijk een verandering in de mate van vertegenwoordiging en niet in de aard ervan: de Staten-Generaal bleven een standenvergadering.³³

Necker zou de koning hebben overgehaald om toe te geven aan de eis van de derde stand voor een verdubbeling van de vertegenwoordiging ervan.³⁴ Hij geloofde namelijk in een Staten-Generaal die de hele natie zo goed mogelijk zou vertegenwoordigen.³⁵ Hij baseerde zijn ideeën op het Engelse Parlement met twee huizen en twee partijen. De verdubbeling van de vertegenwoordiging van de derde stand was een logische stap in Engelse richting. De adel en de geestelijkheid zouden samen tegen de

---

³⁰ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 136.

³¹ Hardman, *French Politics 1774-1789*, 163.

³² Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 90.

³³ Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 92.

³⁴ Neely, *A concise history of the French Revolution*, 57.

³⁵ Harris, *Necker and the French Revolution of 1789*, 313.

derde stand de tweede partij vormen.³⁶ Het tegemoet komen aan de eisen van de derde stand door de vertegenwoordiging ervan te verdubbelen zou er echter toe leiden dat er meer nadruk kwam te liggen op de zaken waar nog geen beslissing over was genomen. Op 27 december kwam het koninklijk besluit dat de vertegenwoordiging van de derde stand verdubbeld zou worden. Tijdens deze bekendmaking zou Lodewijk XVI ook toegezegd hebben dat hij als constitutioneel monarch zou willen regeren.³⁷ Dit lijkt echter niet erg waarschijnlijk; als hij dit heeft gezegd, heeft hij de betekenis van zijn woorden niet begrepen.

Op een ander punt was de *Assemblée des Notables* het eens geweest tijdens haar bijeenkomst in november. Er zouden nationale verkiezingen moeten komen voor de vertegenwoordiging van de Staten-Generaal. Het was Neckers beleid om waar nodig en mogelijk de raad van de *Assemblée des Notables* op te volgen.³⁸ Voor de verkiezingen die in het voorjaar van 1789 plaatsvonden werd er ook door de kroon gediscussieerd over de *cahiers* van de drie vertegenwoordigde standen. Het was Lodewijk XVI zelf die de vertegenwoordigers van de drie standen opdracht gaf om de *cahiers* op te stellen. Dit zouden lijsten moeten worden van zaken die besproken zouden moeten worden in de Staten-Generaal. Het gevolg hiervan was dat er heftige politieke discussie en kritische analyse ontstond over alle problemen die er speelden in Frankrijk; het is de vraag of de koning deze consequentie heeft voorzien. De drie standen stemden in zoverre met elkaar overeen dat de koning zou moeten regeren op basis van een grondwet.³⁹ De politieke discussie zorgde ervoor dat de bewustwording en eensgezindheid van de derde stand sterk toenamen. Het werd de derde stand steeds duidelijker welke veranderingen doorgevoerd moesten worden.⁴⁰ Lodewijk XVI heeft dus zelf indirect en ongewild de spanningen en tegenstellingen tussen de standen en de verwachtingen voor de Staten-Generaal aangewakkerd. De kroon bemoeide zich echter helemaal niet met de verkiezingen en de opstelling van de *cahiers*.

De toespraken die de koning en Necker hielden tijdens de opening van de Staten-Generaal worden verschillend beoordeeld in de historiografie. Volgens Doyle waren beide toespraken erg teleurstellend en vrij inhoudsloos. Volgens Johnson poogde Necker de problemen rond het hoofdelijk stemmen opzichtig te vermijden en stelde de koning zich erg gemoedelijk en hervormingsgezind op.⁴¹ Toch is duidelijk dat geen van beiden een uitweg bood voor het allesoverheersende probleem dat alle afgevaardigden bezighield: moest er per stand of per hoofd worden gestemd? Evenmin kwamen beiden met een hervormingsagenda: welke macht en bevoegdheid zouden de Staten-Generaal moeten krijgen en welke belastingvoorrechten en andere privileges zouden moeten worden opgeheven? De

---

³⁶ Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 93.

³⁷ Jones, *Reform and Revolution in France 1774-1791*, 28.

³⁸ Harris, *Necker and the French Revolution of 1789*, 342.

³⁹ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 146.

⁴⁰ Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 57.

⁴¹ Jones, *Reform and Revolution in France 1774-1791*, 30.

koning en Necker zorgden ervoor dat de bijeenkomsten van de Staten-Generaal in een zeer gespannen en onzekere sfeer aanvingen.

Na de opening van de Staten-Generaal wachtten de koning en Necker gelaten af. Lodewijk XVI klampte zich vast aan zijn geloof in zijn populariteit en vertrouwde op de uiteindelijke loyaliteit van de adel. Noch hij, noch Necker was bereikbaar in de volgende maand, terwijl de spanning tussen de drie standen sterk toenam. Bailly, een leidende afgevaardigde van de derde stand, zou meerdere malen audiëntie bij de koning hebben aangevraagd. Dit werd telkens afgewezen door de koning en Necker. Pierre-Victor Malouet, een afgevaardigde van de derde stand, geloofde heilig dat de koning de beslissing zou moeten nemen over hoofdelijke stemming en hervormingen. Anderen zagen juist een voordeel in de afwezigheid van de koning. Zo hadden de Staten-Generaal meer ruimte om hun eigen gang te gaan. Voor Malouet was de houding van de koning aanleiding zich bij de *Assemblée Nationale* aan te sluiten.⁴²

Toen op 17 juni 1789 de derde stand met een aantal leden uit de andere twee standen de *Assemblée Nationale* uitriep, wilde de koning via een compromis, de *Seance Royale*, de situatie normaliseren.⁴³ Deze reactie van Lodewijk XVI op het uitroepen van de *Assemblée Nationale* is in de geschiedschrijving veroordeeld. Deze zou een goed voorbeeld zijn van zijn besluiteloosheid en de verdeeldheid van zijn ministers. Het lijkt duidelijk dat de koning de gevaarlijke situatie onderschatte en niet beseftte dat hij op een keerpunt stond: het initiatief nemen bij de revolutionaire veranderingen die de derde stand voorstond of de vergadering ontbinden. In plaats daarvan probeerde hij een compromis te vinden.

Op de dag dat de koning zijn toespraak hield was de sfeer snel gezet. Onder bewaking van zo'n vierduizend soldaten sprak hij zijn mening uit, maar weigerde hij in te gaan op de eisen van de derde stand.⁴⁴ Hij deed een aantal toezeggingen over opheffing van de belastingprivileges. Daar tegenover stond echter zijn vaste besluit dat alle macht bij hem als koning zou blijven liggen. Hij bezat alleen het recht wetten te maken. De standenstaat moest blijven bestaan. De Staten-Generaal zouden slechts uitgebreide financiële bevoegdheden krijgen. Voor de *Assemblée Nationale* was dit alles te weinig; zij eiste hoofdelijke stemming en een constitutie; dit hadden de leden elkaar gezworen op de Kaatsbaan.

De houding van Lodewijk XVI na de *Seance Royale* is onderwerp van historisch debat. Volgens veel historici zou hij aangespoord door zijn familie en sommige ministers de problemen met het leger hebben willen oplossen. Necker en anderen raadden dit hem sterk af. Volgens andere historici wist de koning niet wat hij zou doen. Volgens een enkeling was hij beslist niet van plan in te grijpen. Duidelijk lijkt dat Lodewijk XVI ook in dit geval geen kant durfde te kiezen en een besluit voor zich uit wilde schuiven. Wel gaf hij bevel meer troepen in de omgeving van Parijs te

---

⁴² Hardman, *French Politics 1774-1789*, 149.

⁴³ Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 103.

⁴⁴ Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 63.

concentreren om op alle situaties voorbereid te zijn. Het gerucht ging namelijk dat boze burgers van Parijs Versailles zouden bestormen. De troepenconcentratie ondermijnde de positie van de koning, omdat hij meer reden gaf aan de *Assemblée Nationale* en de Parijzenaren om hem te wantrouwen. Jones ziet hierin de laatste stap die de Revolutie mogelijk maakte.⁴⁵

Het heeft Lodewijk XVI en Necker niet helemaal ontbroken aan initiatieven in de negen maanden voor het uitbreken van de Franse Revolutie. Alle besluiten waren echter halfslachtig, losten de wezenlijke problemen niet op en schiepen nieuwe moeilijkheden. De koning en de minister bleven aarzelen tussen verschillende beleidslijnen en wilden geen duidelijke keuze maken. De kroon had een eigen standpunt kunnen innemen en als bemiddelaar tussen de geprivilegieerde standen en de derde stand kunnen optreden. De kroon had ook kunnen kiezen voor het invoeren van een radicaal hervormingsprogramma. Dit laatste was alleen in theorie een optie; het bijeenroepen van de Staten-Generaal was het gevolg van een politieke patstelling. Een scheidsrechtersrol was alleen mogelijk geweest bij een sterke vorst en minister. Het onder druk zetten van de adel was een emotionele onmogelijkheid voor Lodewijk XVI. Hij vertrouwde op de loyaliteit van de adel en wantrouwde de derde stand. Zo deed de kroon tenslotte te weinig en liet de steen langzaam maar onstuitbaar de berg afrollen.

---

⁴⁵Jones, *Reform and Revolution in France 1774-1791*, 30.

Lodewijk XVI

De houding van Lodewijk XVI in de periode van september 1788 tot juni 1789 geeft geen blijk van grote daadkracht en is moeilijk te interpreteren. Daarom moet zijn houding als absoluut monarch in de voorafgaande veertien jaar nader worden onderzocht. Hoe functioneerde hij als vorst in de jaren 1774-1788? Had hij een eigen visie en was hij eigenzinnig? Of was hij vooral besluiteloos en afhankelijk? De meningen van historici als Doyle, Hardman, Jones en Neely lopen daarover ver uiteen.

Lodewijk XVI werd streng opgevoed. Zijn grootvader, Lodewijk XV, en zijn vader zorgden ervoor dat hij vertrouwd was met de Verlichting. Het Verlichte denken wees het doden van mensen en het voeren van oorlog af. Dat kwam precies overeen met zijn eigen gedachtegang.⁴⁶ Hij had veel hobby's, vaak niet tot genoegen van zijn vrouw, Marie Antoinette. Zo was hij erg bedreven in de jacht, kon hij sloten maken en was hij zeer geïnteresseerd in de Engelse politieke situatie. Johnson ziet in de jacht een goede leerschool voor de koning, die hem tijdens de Franse Revolutie van pas zou komen.⁴⁷ Het beeld wat we van hem krijgen, is een rustige bedachtzame man die zich goed kon concentreren op wat hem zeer interesseerde. Allen zijn het erover eens dat hij intelligent en gevoelig was. Volgens Furet was Lodewijk XVI te serieus, te trouw aan zijn plichten en te zedig om koning te zijn in de tijd waarin hij leefde.⁴⁸ Daarnaast was hij schuw en teruggetrokken in zijn omgang met mensen. Zijn grootvader Lodewijk XV vertoonde hetzelfde gedrag, maar Lodewijk XVI had zich dit helemaal eigen gemaakt. Dat zorgde ervoor dat mensen niet wisten wat hij dacht en dat zij hem onbereikbaar vonden.⁴⁹

De wijze waarop Lodewijk XVI besluiten nam was zeer simpel. De koning riep zijn raad bijeen en vroeg ieder zijn mening te geven. Vervolgens werd er gestemd; de koning had de doorslaggevende stem bij een gelijke uitkomst. Twee belangrijke beslissingen in 1788-1789, de verdubbeling van de derde stand en de houding tegenover de *Assemblée Nationale* in de *Seance Royale*, waren op deze manier tot stand gekomen. Erg democratisch waren deze stemmingen niet; als de koning een bepaalde uitkomst wenste, werd er net zo lang gestemd tot dit resultaat was bereikt.⁵⁰ Andere beslissingen werden genomen door de koning in samenwerking met een comité dat bestond uit ongeveer drie ministers.⁵¹ Geen beslissing kwam tot stand buiten de koning om; wel werden soms beslissingen genomen buiten de raad om. Dit was bijvoorbeeld het geval bij het bijeenroepen van de *Assemblée des Notables* in 1788. Zo was de koning uiteindelijk verantwoordelijk voor het beleid.

Lodewijk XVI was emotioneel zeer betrokken bij zijn gezin. Het huwelijk met de Oostenrijkse prinses Marie Antoinette was dramatisch begonnen, zonder jarenlang te worden geconsumeerd, maar

---

⁴⁶ Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 9.

⁴⁷ Ibidem, 11.

⁴⁸ Hardman, *Louis XVI: The silent king*, 10.

⁴⁹ Ibidem, 18.

⁵⁰ Hardman, *French Politics 1774-1789*, 162.

⁵¹ Ibidem, 182.

de relatie was geleidelijk beter geworden. De koningin kreeg echter tot aan de vooravond van de Franse Revolutie geen kans veel politieke invloed uit te oefenen. Lodewijk XVI hield haar buiten het beleid; dit toont zijn onafhankelijkheid en oordeelsvermogen. Hun kinderen bejegende hij met grote liefde. Een belangrijke gebeurtenis die directe invloed had op het uitbreken van de Franse Revolutie vond op 4 juni 1789 plaats, toen de *dauphin*, zijn oudste zoon en troonopvolger, stierf. Lodewijk was in het hart getroffen. Door zich terug te trekken met zijn vrouw en zijn broers raakte hij meer onder hun invloed. Zij zouden Lodewijk ervan hebben overtuigd dat hij zich hard moest maken voor zijn koninklijke autoriteit en op moest staan tegen de derde stand.⁵² Toch blijkt uit zijn rede tijdens de *Seance Royal* dat de koning zijn eigen weg ging.

Lodewijk XVI toonde bij zijn aantreden in 1774 zowel zijn oprechte verlangen een goede en populaire koning te zijn als zijn diepe wens te breken met het beleid van zijn grootvader. Hij verving direct de ministers van Lodewijk XV, zoals Maupeou en Terray, en zocht een nieuwe vertrouweling en mentor in Maurepas, die tientallen jaren tevoren in ongenade bij Lodewijk XV was gevallen. Deze dacht een nieuwe Fleury te kunnen worden, die namens de koning het beleid bepaalde. Deze maakt hem echter snel duidelijk dat hij slechts adviezen mocht uitbrengen en dat hijzelf het beleid zou vaststellen. Dit geeft wilskracht van Lodewijk XVI weer, die niets moest hebben van een *premier ministre*.⁵³ Niet alleen in de samenstelling van ministers, maar ook in de beleids sfeer was er in 1774 een radicale breuk met het verleden. De parlementen kregen hun politieke macht terug, die Maupeou hun in 1771 had afgenomen. Lodewijk XVI achtte dit geen verstandige beslissing, maar hij gaf toe aan de druk om draagvlak en populariteit te verwerven.⁵⁴ Hieraan is te zien dat hij zowel de situatie doorzag, als dat hij voorzichtig omging met zijn positie.

De ministers van financiën waren in het bestaande systeem de feitelijke regeringsleiders. Bij de benoemingen die plaatsvonden blijkt elke keer dat Lodewijk XVI hen persoonlijk uitkoos en dat hij hen volledig steunde bij hervormingsplannen mits hij daarmee kon instemmen. Hij had een grote belangstelling voor financiële kwesties en dacht – ten onrechte – dat hij daarvan ook verstand had. Hij wees een staatsbankroet af en wenste een goed financieel beleid, waarvoor hij afhankelijk was van zijn ministers. De koning was echter geen man om zelf ideeën en initiatieven te bedenken en uit te voeren. Hij wachtte deze van de ministers af en was dus afhankelijk van hun daadkracht en hervormingszin.⁵⁵ Zo stond hij helemaal achter de plannen van Turgot in de jaren 1774-1776 om de graanhandel te liberaliseren en de gilden en de gedwongen arbeid aan wegen af te schaffen, maar stopte hem toen Turgot zich teveel als een eerste minister begon te gedragen.⁵⁶ Necker kreeg lang het voordeel van de

---

⁵² Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 62.

⁵³ John Hardman, *Louis XVI*, (New Haven 1993) 37-56.

⁵⁴ Hardman, *Louis XVI*, 27-36.

⁵⁵ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 55.

⁵⁶ Jones, *Reform and Revolution in France 1774-1791*, 110; Neely, *A concise history of the French Revolution*, 40.

twijfel, maar de optimistische *Compte Rendu* van 1781, die spoedig bij deskundigen heftige kritiek ontmoette, en het dreigende staatsbankroet keerden de koning tegen hem.⁵⁷

Nooit heeft Lodewijk XVI zich meer vierkant achter een minister van financiën geschaard dan achter Calonne, toen deze hem na twee jaar onderzoek van de desastreuze staatsfinanciën in 1786 het meest radicale hervormingsplan voorlegde van het hele *Ancien Régime*. Calonne was tot het besef gekomen dat geen enkele hervorming in de bestaande situatie op een manier een oplossing zou bieden en wilde daarom het hele woud van fiscale privileges opheffen en een gelijke grondbelasting voor alle inwoners invoeren, naast allerlei andere minder verregaande financiële, fiscale, economische en bestuurlijke hervormingen. Het duurde enkele maanden voordat Calonne de koning van de noodzaak hiervan had overtuigd, maar toen stelde hij zich ook volledig achter de minister op tegen de storm van kritiek die losbarstte.⁵⁸ Om de hervormingen te kunnen doorvoeren en meer draagvlak te creëren riep Calonne met instemming van de koning een *Assemblée des Notables* bijeen in februari 1787. Deze verliep heel anders dan de minister en de koning hadden gehoopt. Het adellijke gezelschap was niet bereid zulke radicale veranderingen te accepteren en de kritiek aan het hof, in de bestuurs- en rechtscolleges, in de pers en op straat nam grote vormen aan. Lodewijk XVI had geen andere keus dan de minister tegen zijn zin te ontslaan.⁵⁹ Dit alles toont de daadkracht en het oordeelsvermogen van de koning en zijn bereidheid de meest verregaande hervormingen te aanvaarden als een minister deze wilde doorvoeren. Hij wilde doen wat hij noodzakelijk achtte voor het welzijn van Frankrijk. De val van Calonne brak het vertrouwen van de koning ingrijpende hervormingen van de grond te kunnen krijgen.

Lodewijk XVI had weinig alternatieven dan Lomenie de Brienne als opvolger van Calonne aan te stellen, hoewel deze hem als aartsbisschop die niet in God geloofde en als gezworen vijand van Calonne zeer tegenstond. Toch gaf hij toen al de voorkeur aan de Brienne boven Necker. De Brienne had zich als leider van de oppositie tegen Calonne opgeworpen, maar probeerde nu hetzelfde programma en nog verdergaande hervormingen in te voeren. Lodewijk XVI voelde slechts weezin voor zijn tomeloze ambitie⁶⁰ en verkeerde door de val van Calonne in een toestand van lusteloosheid, depressiviteit en besluiteloosheid. Er was weinig over van de daadkracht en hervormingszin van de voorgaande jaren en zijn vertrouwen in een goede afloop was verdwenen. Vaak ging hij jagen en de invloed van Marie Antoinette en haar kring van vertrouwelingen nam merkbaar toe.⁶¹ Het lijkt erop dat hij zich nu min of meer door de snelle loop van de gebeurtenissen op sleeptouw liet nemen. Hij wenste echter zelf het beheer van de financiën in handen te houden. De roep de Staten-Generaal als nationale vertegenwoordiging bijeen te roepen om de situatie te bespreken en op te lossen, werd hierdoor

---

⁵⁷ Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 45.

⁵⁸ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 53.

⁵⁹ Neely, *A concise history of the French Revolution*, 47

⁶⁰ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 97.

⁶¹ Hardman, *Louis XVI*, 128-136.

sterker.⁶² De rampzalige financiële situatie, met een lege schatkist en zonder financiers die de kroon nog kortlopende leningen wilden voorschieten, beroofde De Brienne en de koning van de laatste speelruimte. Zo is alleen de terugkeer van Necker in de politieke arena te verklaren.⁶³

Het oordeel over het beleid van Lodewijk XVI als absoluut monarch in de jaren 1774-1788 loopt sterk uiteen. Allen benadrukken zijn intelligentie en welwillendheid. Terwijl Doyle zijn besluiteloosheid en passiviteit benadrukt, ziet Jones echter zijn daadkracht en hervormingszin als dominante trek. Niet te ontkennen lijkt mij dat de koning vanaf het begin volledig brak met de regering en het beleid van zijn grootvader Lodewijk XV. Hij was bereid zelf de regering te leiden, ministers van financiën naar zijn eigen keuze te benoemen, ingrijpende hervormingen te aanvaarden en zelfs er alles aan te doen om de radicale maatschappelijke en fiscale veranderingen die Calonne voorstelde te laten slagen. Het lag niet aan de koning dat deze moest opgeven. De koning was zo ongeveer de allerlaatste die hem liet vallen. De val van Calonne brak de geestkracht van de koning. Na 1787 was Lodewijk XVI niet meer dezelfde als de voorgaande dertien jaar. Dat verklaart zijn houding in 1788-1789, die niet in het verlengde van zijn voorgaande regeringsjaren lag, maar alleen in die van de laatste anderhalf jaar tijdens De Brienne.

---

⁶² Doyle, *Origins of the French Revolution*, 98.

⁶³ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 107.

Jacques Necker

Dat Jacques Necker een belangrijke rol heeft gespeeld in de aanloop naar de Franse Revolutie is duidelijk. Hij draaide de hervormingen van zijn voorgangers terug en entameerde alleen halfslachtige maatregelen, zoals ik in het vorige hoofdstuk heb uiteengezet. Hoe verhoudt zich zijn houding in de jaren 1788-1789 met zijn eerste periode als directeur van financiën in de jaren 1776-1781? Trad hij toen op dezelfde terughoudende en afwachtende wijze op of toonde hij toen meer daadkracht en hervormingszin?

Dat een Zwitserse protestantse bankier zo'n belangrijke functie kreeg was zeer ongewoon. Hij was niet van adel, maar wel getrouwd met een vrouw die een vooraanstaande rol in het Parijse salonleven speelde. Dankzij haar kon hij zich bewegen in aristocratische kringen. Hij werd geen minister, maar directeur van financiën. Als minister zou hij toegang hebben tot de koninklijke raad en het was zeer ongepast dat een niet-katholiek daarin zou plaatsnemen. Necker eigende zich echter wel alle rechten toe van een minister van financiën, die in feite bijna een eerste minister was.⁶⁴

Necker was erg voorzichtig wanneer het ging om zijn populariteit.⁶⁵ Zijn achtergrond is hiervoor een logische verklaring. Als buitenlander was hij alleen bij de gratie van de koning tot minister verheven uit financiële noodzaak en zijn positie was uitermate wankel. Hardman stipt scherp aan dat weinig mensen die hard gewerkt hebben om aan de top te komen, rebelleren tegen het systeem.⁶⁶ Geboren in de derde stand en opgeklommen tot zo'n hoge positie was Necker niet een man voor verregaande hervormingen, zoals Calonne en de Brienne. De privileges die hij tenslotte had verworven bestonden alleen in het oude systeem.

Zijn voornaamste maatregelen hadden betrekking op het op grote schaal lenen van geld en het doorvoeren van beperkte hervormingen in het belastingstelsel. Sinds de invoering van de *vingtième* in 1749 voor grondbezitters was deze vermogensbelasting verdubbeld door voorgangers van Necker.⁶⁷ Hij vond dat de belastingdruk in Frankrijk een maximum had bereikt en dat verhoging ervan een laatste redmiddel zou moeten zijn. De enige alternatieve manier om aan geld te komen was het sluiten van leningen. De noodzaak om de Amerikaanse Vrijheidsoorlog tegen Engeland te financieren en de wens om zijn populariteit in stand te houden zorgden ervoor dat hij voor deze oplossing koos.⁶⁸ Lodewijk XVI stond gereserveerd tegenover hem en vertrouwde hem niet helemaal. Toch was Necker bereid beperkte veranderingen door te voeren. Het motief voor zijn beleidskeuzes lijkt echter voornamelijk behoud van zijn populariteit bij de bovenlaag te zijn geweest. Naar de mening van Robert Harris, die steeds als pleitbezorger van Necker optreedt, moet het belang van deze populariteit niet worden onderschat. Zijn ideeën vonden een gunstig onthaal in heel Europa en hij stond goed

---

⁶⁴ Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 37.

⁶⁵ Ibidem, 40.

⁶⁶ Hardman, *French Politics 1774-1789*, 139.

⁶⁷ Doyle, *Origins of the French Revolution*, 47.

⁶⁸ Robert D. Harris, *Reform Statesman of the Ancien Régime* (University of Carolina 1979) 84.

bekend aan het Oostenrijkse en Russische hof.⁶⁹ Dit verhoogde de kredietwaardigheid van de Franse kroon. Daarnaast zou Necker volgens Harris plannen hebben gehad voor een verregaand hervormingsprogramma, maar zag hij het verhogen van belastingen niet als de oplossing.⁷⁰ John Hardman valt het beleid van Necker hierom juist scherp aan. Het was duidelijk dat de boeren niet meer belasting konden betalen en dat dit gat opgevangen zou moeten worden door de adel en de geestelijkheid zwaarder te belasten. Volgens Necker was dit echter niet het grootste probleem in het belastingsysteem. Het probleem zou hoofdzakelijk in het innen van de belastingen liggen, niet in de herkomst ervan.⁷¹

Als minister van financiën had Necker volgens Harris nog een doel: het versterken van het vertrouwen tussen de koninklijke regering en de bevolking.⁷² Hij ging uit van de gedachte dat als het volk meer vertrouwen zou krijgen in de regering problemen makkelijker opgelost zouden kunnen worden. Hij wilde meer openheid betrachten over de financiële staat van Frankrijk, die als het grootste staatsgeheim werd beschouwd en met absolute geheimhouding was omgeven. Hij dacht dat hij op die manier de kredietwaardigheid van Frankrijk en zijn eigen populariteit zou verhogen. Hij nam een voorbeeld aan het Engelse systeem, waarbij *the House of Commons* een financieel jaarverslag uitbracht, maar negeerde de andere basis waarop de Engelse staatsfinanciën waren gegrondvest. Necker zou de eerste Franse minister zijn die een boekje open deed in 1781 met zijn *Compte Rendu au Roi*.⁷³ Het is overigens goed om in de gaten te houden dat de populariteit die Necker zocht alleen voor de *notables* gold, de aristocratische bovenlaag.⁷⁴

Toen de *Compte Rendu* uitkwam in februari 1781 verbaasde het iedereen hoe goed het verslag verkocht en gelezen werd. Velen waren nieuwsgierig naar dit eerste inkijkje dat in de keuken werd geboden.⁷⁵ De ontvangst van de financiële verantwoording was gunstig. Necker schetste een gunstig beeld van de financiële toestand. Er zou ondanks de grootschalige oorlogvoering zelfs een klein overschot op de staatsbalans zijn. De financiering van de Amerikaanse Vrijheidsoorlog werd echter buiten beeld gehouden. Volgens sommige historici zou de dubieuze voorstelling van zaken ervoor hebben gezorgd dat Necker zelf ontslag nam in 1781, voordat dit uit zou komen.⁷⁶

Necker was tijdens zijn tweede ministerschap in de jaren 1788-1789 veel machtiger, hoewel hij alleen vanwege de financiële noodtoestand een tweede kans kreeg. Dat kwam door de dood en de ongenade van veel vooraanstaande staatslieden en door zijn grote populariteit bij de bevolking. Zijn collega ministers maakten het hem echter niet gemakkelijk. Velen ervan waren niet bekwaam genoeg om het

---

⁶⁹ Harris, *Reform Statesman of the Ancien Régime*, 88.

⁷⁰ *Ibidem*, 91.

⁷¹ Hardman, *French Politics 1774-1789*, 135.

⁷² Harris, *Reform Statesman of the Ancien Régime*, 86.

⁷³ *Ibidem*, 87.

⁷⁴ *Ibidem*, 89.

⁷⁵ *Ibidem*, 218.

⁷⁶ Johnson, *Louis XVI and the French Revolution*, 45.

land te besturen en ook hen moest Necker overtuigen van zijn ideeën.⁷⁷ Hij werd bovendien nog steeds niet geaccepteerd in de sociale kringen waarin hij zich begaf. Harris ziet hierin een belemmering van Neckers kunnen en dit zou zijn houding in 1788-1789 verklaren. Er was in die periode geen eerste minister, maar Necker gedroeg zich informeel wel als *ministre principal*. Dit stuitte veel collega's tegen de borst.⁷⁸ Dit zou mede de terughoudende en afwachtende houding van Necker in de beslissende maanden kunnen verklaren.

Iemand die veel aan het hof kwam in die tijd was Bertrand de Moleville. In zijn geschiedenis van de Franse Revolutie beschuldigde hij Necker ervan voorzien te hebben wat er allemaal zou gebeuren als de Staten Generaal bij elkaar zouden komen. En als hij dit niet voorzien zou hebben, zou de bijeenkomst een domme zet zijn geweest van Necker.⁷⁹ Moleville zag niets in diens terugkeer als minister van financiën. Hij vermeldde schertsend dat op het moment dat hij terug was hij een nieuwe *Assemblée des Notables* voorstelde.⁸⁰ Moleville wijst ook nadrukkelijk op een brief van de hertog van Artois aan zijn broer, Lodewijk XVI, uit december 1788 waarin hij hem waarschuwde voor alle gevaren die het bijeenroepen van de Staten Generaal met zich mee bracht, voornamelijk voor de koning zelf.⁸¹

De terugkeer van Necker als minister van financiën was alleen aan de financiële noodsituatie toe te schrijven. Hij moest het vertrouwen in de regering en daarmee de kredietwaardigheid van de kroon herstellen. De koning had het geringe vertrouwen in hem echter al verloren. Dit kwam door Neckers opvolger Joly de Fleury die in 1781 de valse voorstelling van de werkelijkheid in de *Compte Rendu* aan de kaak had gesteld en de onhoudbaarheid van de cijfers had pogen aan te tonen. Dit zorgde voor een verstoorde verhouding tussen koning en eerste minister in de jaren 1788-1789, wat een diepgaande invloed op de reactie van de kroon op de gebeurtenissen uitoefende.⁸² Toen Necker vlak voor de *Seance Royale* ontslag nam, smeekte de koning hem aan te blijven, ook al was hij woedend over het gebrek aan loyaliteit van Neckers kant. Hij had de populaire minister echter nodig tegen de opstandige menigte.⁸³ Ondanks de verstoorte relatie tussen de koning en Necker bestond er een wederzijdse afhankelijkheid, die de minister lang in het zadel hield.

De achtergrond van Necker had grote invloed op zijn positie. Hij werd met de nek aangekeken door het hof en de adel. Door zijn lage sociale status en zijn wankele machtspositie was hij sterk uit op populariteit en makkelijke oplossingen. Hij werd in 1776 binnengehaald als financieel wonder, maar zijn oplossend vermogen was beperkt. Dit bestond uit het onbeperkt sluiten van staatsleningen en het doorschuiven van problemen naar de toekomst. Dit verklaart zijn houding in 1788-1789 in sterke

---

⁷⁷Harris, *Necker and the French Revolution of 1789*, 299.

⁷⁸Hardman, *French Politics 1774-1789*, 127.

⁷⁹Bertrand de Moleville, *Histoire de la révolution de France, pendant les dernières années du règne de Louis XVI* (1801-1803), 132.

⁸⁰Ibidem, 137.

⁸¹Ibidem, 146.

⁸²Hardman, *French Politics 1774-1789*, 97.

⁸³Neely, *A concise history of the French Revolution*, 68.

mate. Toen hij voor de tweede keer als minister werd aangesteld was de verwachting hetzelfde als de eerste keer: hij zou en moest de financiële problemen van Frankrijk oplossen. Daarin slaagde hij beide keren met noodverbanden, zonder de wezenlijke problemen aan te pakken. Necker was er primair op uit in het zadel te blijven en zijn populariteit te behouden. Dat maakte hem in de cruciale maanden voor het uitbreken van de Franse Revolutie ongeschikt voor de positie die hij bekleedde.

Conclusie

Er is veel geschreven over het ontstaan van de Franse Revolutie, maar sommige kwesties komen daarin nauwelijks aan de orde. Mijn hoofdvraag behoort daartoe. Waarom stelde de Franse kroon, de koning en de regering, zich zo passief op in de beslissende maanden voor het uitbreken van de Franse Revolutie? Dat dit gebeurde staat niet ter discussie. Tussen september 1788 en juni 1789 trok de Franse kroon slechts vijf keer de aandacht en elke keer nam deze een besluit dat meer kwaad dan goed deed. Begin november 1788 werd de tweede *Assemblée des Notables* bij elkaar geroepen, 27 december 1788 werd de afvaardiging van de derde stand voor de aanstaande Staten-Generaal verdubbeld, 24 januari 1789 werden rechtstreekse verkiezingen ervoor afgekondigd, 4 en 5 mei 1789 werden deze door Lodewijk XVI en Necker geopend en 23 juni 1789 werd de *Seance Royal* gehouden. Elke keer werd het meest brandende probleem dat de Franse adel en derde stand verscheurde vermeden, namelijk stemmen per stand of per hoofd in de Staten-Generaal. Alle wezenlijke kwesties werden naar de toekomst verschoven. De kroon spreidde een beangstigende besluiteloosheid ten toon, terwijl juist daadkracht en leiding vereist waren.

De vraag hoe de passieve houding van de Franse kroon te verklaren zou zijn, heeft weinig historici gemotiveerd er nader onderzoek te doen. Men krijgt eigenlijk de indruk dat de historici deze houding vanzelfsprekend vinden. De verregaande hervormingsplannen van Calonne en De Brienne hadden hopeloos gefaald door heftig verzet van alle gevestigde bestuurlijke en maatschappelijke krachten en het Franse politieke systeem was volledig vastgelopen. Het *Ancien Régime* was al dood voordat de Franse Revolutie uitbrak. In deze toestand was als noodverband en als concessie aan de publieke opinie de Staten-Generaal bijeengeroepen. De kroon was uitgespeeld. Bovendien was Lodewijk XVI een intelligent en welwillend, maar ook een zwak en besluiteloos man, die niet was opgewassen tegen de complexe situatie. En Necker was een buitenstaander, die altijd wel ergens kortlopende leningen voor de kroon wist te sluiten, maar geen enkel draagvlak bij de bestuurlijke en maatschappelijke bovenlaag had. Ook zag hij geen noodzaak voor verregaande hervormingen zoals Calonne en De Brienne. In deze situatie sprak de passiviteit van de kroon aan de vooravond van de Franse Revolutie eigenlijk vanzelf.

Bovendien heeft de hele geschiedschrijving een sterke neiging alles naar de Franse Revolutie toe te schrijven. Veel historici zijn alleen bezig het uitbreken ervan te verklaren. Zij zijn vooral bezig met het aannemelijk maken dat de gebeurtenissen niet anders hadden kunnen lopen dan zij zijn gelopen. Voor het marxistische verklaringsmodel is dit al heel duidelijk. Men ziet het rotsblok dat een einde aan het *Ancien Régime* zou maken van heel ver onafwendbaar van de berg naar beneden rollen. De revisionistische en post-revisionistische interpretaties staan meer open voor een benadering die niet van de afloop uitgaat. Zo is steeds meer benadrukt dat de revolutie niet is voorbereid, maar dat de afgevaardigden van de derde stand pas revolutionairen zijn geworden terwijl zij in Versailles in mei en juni 1789 bijeen waren. Toch zoeken ook deze historische interpretaties de verklaring voor de

ontwikkeling primair in politieke en maatschappelijke tegenstellingen tussen leidende groepen in de adel en de derde stand en niet in de houding van de kroon.

Mijn bedoeling is het gevestigde verklaringsmodel ter discussie te stellen en de passieve houding van de Franse kroon niet als gegeven te aanvaarden. Daarom heb ik nauwkeurig gekeken naar de opstelling van Lodewijk XVI en Necker in de negen maanden van september 1788 en juni 1789 en mij afgevraagd hoe hun houding in die tijd zich verhoudt tot hun eerdere functionering als absoluut monarch en als minister van financiën. Ik ben tot de conclusie gekomen dat Lodewijk XVI een veel bekwaamere koning was dan veelal in de geschiedschrijving is aangenomen. Hij nam na zijn troonsbestijging direct afstand van de ministers en het beleid van zijn grootvader Lodewijk XV en sloeg een andere weg in. Hij nam zelf alle wezenlijke beslissingen en liet zich noch door ministers, noch door zijn familie domineren. Hij had duidelijk een eigen oordeel, dat hij zorgvuldig, na het inwinnen van talrijke adviezen en na uitvoerig beraad, nam. Hij was geen Lodewijk XIV, met eigen ideeën en initiatieven, maar wel een man die zelf bekwame ministers van financiën kon uitkiezen en bereid was hun hervormingsplannen aan te horen en te overwegen. Als deze zijn goedkeuring wegdroegen schaarde hij zich daarachter, tegen alle politiek en maatschappelijk verzet in. Dat komt het beste naar voren in de jaren 1786-1787, toen Calonne het meest radicale hervormingsprogramma van het hele *Ancien Régime* presenteerde. De koning steunde hem zo veel hij kon en ontsloeg hem pas toen de politieke en maatschappelijke druk dat onvermijdelijk maakte. Diens val brak echter het vertrouwen van Lodewijk XVI in hervormingen. Dit verklaart zijn houding in de jaren 1788-1789. Deze lag niet in zijn karakter of in zijn regeerwijze, maar hing nauw met het recente verleden samen.

Necker is een heel ander geval. Deze man, die handig kortlopende leningen wist aan te sluiten en met alle macht maatschappelijk en politiek hogerop wilde komen, kreeg tot tweemaal toe alleen vanwege de rampzalige toestand van de Franse schatkist kans minister van financiën te worden. De eerste keer bracht hij het er redelijk vanaf door de Amerikaanse Vrijheidsoorlog geheel met kortlopende leningen te financieren en de belastingen niet te verhogen, wat hem grote populariteit bij de massa bracht. De politieke en maatschappelijke elite moest echter niets van hem hebben en de koning vertrouwde hem evenmin, zeker niet na de publicatie van zijn dubieuze *Compte Rendu*. Hij zou nooit een nieuwe kans hebben gekregen als niet in 1788 een staatsbankroet had bedreigd. Die bracht De Brienne ten val en Necker terug in het zadel. Zijn eerste besluit was de verregaande hervormingen die De Brienne in gang had gezet terug te draaien. Deze hadden de kroon veel grotere macht tegenover de aristocratische bovenlaag gegeven en de macht van de parlementen gebroken. Necker heeft op deze wijze direct bijgedragen aan de crisis van 1788-1789. Hij was alleen uit te zijn op status en populariteit. In de geschiedschrijving worden de diverse ministers van financiën te veel over een kam geschoren. Het gevolg hiervan is dat het verschil tussen Necker en Calonne zelden duidelijk wordt gemaakt. Op deze manier maakte het ook niet veel uit wie in 1788-1789 minister van financiën was. Dat is echter een verkeerde conclusie. Lodewijk XVI kon zeker op dat moment beslist niet zonder een sterke, daadkrachtige minister van financiën en dat was Necker niet. De koning had hem alleen

benoemd om een staatsbankroet te vermijden. In die situatie kon van de koning alleen niet worden verwacht dat hij een onnoemelijk complexe toestand adequaat zou behandelen. Daarvoor had de koning de geest en het optimisme van 1786 gehad moeten hebben en de steun van een man als Calonne. Dan had de situatie anders kunnen lopen, hoewel het de vraag blijft of Frankrijk dan niet zonder revolutie dezelfde politieke en maatschappelijke transformatie zou hebben doorgemaakt.

Wat vervolgonderzoek betreft, geloof ik dat meer diepgaander onderzoek naar de kwestie die in dit werkstuk aan de orde wordt gesteld zou moeten worden gedaan. We beschikken over biografieën van Lodewijk XVI en Necker en over monografieën over de aanloop naar de Franse Revolutie, die een teleologische inslag hebben en de rol van de kroon negeren. Wat we nodig hebben, is een zorgvuldig onderzoek naar de relatie tussen de twee leidende leden van de kroon en de wijdere politieke en maatschappelijke verbanden. Daarnaast zou de aanloop naar de Franse Revolutie met een opener oog voor een ander verloop van de gebeurtenissen bekeken moeten worden. Niets is onvermijdelijk voordat het heeft plaatsgevonden.

Bibliografie

- Doyle, W., *Origins of the French Revolution*, (3^e ed.; Oxford 1999).
- Garret, M.B., 'The Call for Information concerning the States-General in 1788', *The American Historical Review*, 37 (1932) 3, 506-514.
- Hardman, J., *Louis XVI: The silent king*, (Oxford 2000).
- Hardman, J., *Louis XVI*, (New Haven 1993).
- Hardman, J., *French Politics 1774-1789*, (Londen 1995).
- Harris, R.D., *Necker and the French Revolution of 1789*, (University Press of America 1986).
- Harris, R.D., *Reform Statesman of the Ancien Régime*, (University of Carolina 1979).
- Johnson, A., *Louis XVI and the French Revolution*, (Jefferson 2013)
- Jones, P.M., *Reform and Revolution in France 1774-1791*, (Cambridge U.P. 2009).
- Neely, S., *A concise history of the French Revolution*, (Lanham 2008).

Bronnen

- Bertrand de Moleville, A.F., *Histoire de la révolution de France, pendant les dernières années du règne de Louis XVI*, (1801-1803).